

Kazimierz Michał Ujazdowski*

V Republika Francuska wobec dziedzictwa historycznego

Fifth French Republic Towards Historical Heritage

STUDIA I ANALIZY

Słowa kluczowe: V Republika, tożsamość konstytucyjna, dziedzictwo historyczne, polityka pamięci

Key words: Fifth Republic, constitutional identity, historical heritage, politics of memory

Abstrakt: Historyczność Konstytucji V Republiki Francuskiej ma szczególny wymiar. W jej preambule i artykułach rozdziału pierwszego znajdziemy odwołanie do dziedzictwa Rewolucji Francuskiej i identyfikację z jej zasadami. Mamy zatem do czynienia z przypadkiem Konstytucji, która odwołuje się wprost nie do całego dorobku historycznego Francji, lecz do nadzwyczajnego momentu w jej dziejach. To odwołanie ma znaczenie bardzo realne, ponieważ dziedzictwo Rewolucji Francuskiej kształtuje rzeczywistość ustrojową współczesnej Francji. Dotyczy to w sposób szczególnie specyficznie pojmowanej idei suwerenności narodu, zasad niepodzielności i laickości republiki. Jednocześnie pod rządami Konstytucji V Republiki doszło do interpretacji dziedzictwa Rewolucji w ujęciu krytycznym wobec tradycji jakobińskiej, co ułatwiło szeroki consensus wokół niej. Można także sądzić, że Konstytucja nie jest w wymiarze historii w pełni reprezentatywna, ponieważ dziedzictwo Francji przedrewolucyjnej zajmuje istotne miejsce w edukacji publicznej i polityce pamięci.

Abstract: The historicity of the Constitution of the Fifth French Republic has a special dimension. In the preamble and in the articles of the first Chapter, reference is made to the heritage of the French Revolution and identification with its principles is emphasised. We are therefore dealing with a case of the Constitution that explicitly refers not to the entire historical heritage of France but to an exceptional moment in its history. This reference has

---

* ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3156-1842>; doktor habilitowany nauk prawnych, profesor nadzwyczajny Uniwersytetu Łódzkiego. E-mail: kmujazdowski@gmail.com.

a very real meaning because the legacy of the French Revolution affects the constitutional reality of today's France. This applies in particular to the specially conceived idea of the sovereignty of the nation, the principles of indivisibility and the secularity of the Republic. At the same time, under the Constitution of the Fifth Republic, there has been an interpretation of the legacy of the Revolution in terms that are critical of the Jacobin tradition, which allowed for a broad consensus on it. On the other hand, it can be argued that the Constitution is not fully representative in the dimension of history, as the legacy of pre-revolutionary France occupies a vital place in public education and in the politics of memory.

Wstęp

Każda konstytucja jest aktem historycznym, ma swoje przyczyny i kontekst dziejowy nawet wtedy, gdy jej tekst i preambuła do niej o tym milczą. Te konstytucje, które odnoszą się do własnego dziedzictwa historycznego czynią to w różny sposób. Wyraziste odniesienie do historii charakterystyczne jest dla konstytucji narodów, które doświadczyły dyktatur (Portugalia, Polska, Litwa, Węgry). Znajdziemy je także w konstytucjach tych państw, które powstały po raz pierwszy w dziejach (Słowacja) bądź odbudowały swą państwowość po wielowiekowej przerwie (Chorwacja). Można sądzić, że obecne w tych konstytucjach wyrazy szczególnego szacunku dla własnego dziedzictwa historycznego nie pociągają za sobą jednoznacznych skutków ustrojowych. W niektórych konstytucjach odniesienia historyczne traktowane są jako ogólna podstawa i uzasadnienie dla zasadniczych wartości konstytucji i praw osoby ludzkiej. Wypada zauważyć, że zdecydowana większość konstytucji państw Europy zachodniej nie zawiera takich odniesień. Przypadek Francji jest pod tym względem szczególny. Konstytucja V Republiki ściśle identyfikuje się nie z całymi dziejami kraju, lecz z dziedzictwem historycznym Rewolucji Francuskiej i na tej podstawie umacnia republikańską formę francuskiej państwowości. Mamy zatem przypadek państwa definiującego swoją tożsamość poprzez odwołanie do nadzwyczajnego wydarzenia w swej historii. Konstytucja z 1958 roku jest zatem w specjalny sposób historyczna.

Zasadne jest zatem pytanie, czy Konstytucja V Republiki wprowadziła własną interpretacją dziedzictwa Wielkiej Rewolucji i jakie ma to konsekwencje ustrojowe? Istotne jest także pytanie o to, jakie miejsce w prawie i polityce państwa zajmuje dziedzictwo Francji królewskiej całkowicie nieobecne w Konstytucji V Republiki? Innymi słowy, czy republikańska tożsamość konstytucyjna Francji jest całkowicie czy też częściowo reprezentatywna dla prawa i polityk publicznych, szczególnie dla edukacji i polityki pamięci? Celem artykułu jest sformułowanie odpowiedzi na te pytania. Tekst napisany został z wykorzystaniem metod właściwych dla nauk prawnych i nauk o polityce.

Republika à la française

Republika, a zatem republikańska tożsamość państwa ma we Francji znaczenie specyficzne. Teorie uniwersalne republiki uznają ją za ustrój alternatywny w stosunku do dziedzicznej transmisji władzy lub w wersji pogłębionej widzą istotę republiki w istnieniu wspólnoty obywateli wobec wartości i prawa¹. Jednak w przypadku Francji republika jest czymś zasadniczo odmiennym, ponieważ stanowi nową postać francuskiej państwowości określoną przez zasady Rewolucji Francuskiej. Republika to państwo obywateli identyfikujących się z jej dziedzictwem. Dla jej tożsamości kluczowe znaczenie ma specyficznie definiowana zasada suwerenności narodu oraz prawa jednostki i zasady ustrojowe wyrażone w Deklaracji Praw Człowieka i Obywateli z 1789 roku. Idea suwerenności narodu wspiera podstawowe zasady określające tożsamość współczesnej francuskiej państwowości, przede wszystkim demokratyczny i niepodzielny charakter republiki.

Republika we Francji została ukształtowana z chwilą prawnej instytucjonalizacji Rewolucji Francuskiej w początkowej fazie III Republiki, gdy – jak to ujął znakomity francuski historyk Francois Furet – „rewolucja dopłynęła do portu”². Podstawowe znaczenie miało uchwalenie ustawy uznającej Marsyliankę za hymn narodowy (1879), ustanowienie przez Senat 14 lipca świętem narodowym (1880) i dokonana w 1884 roku nowelizacja ustawy konstytucyjnej z roku 1875 o stosunkach między władzami publicznymi, która wykluczyła przywrócenie monarchii. Art. 8 ustawy o organizacji władz publicznych został uzupełniony o zdanie: „Republikańska forma rządu nie może być przedmiotem rewizji Konstytucji. Członkowie rodów, które panowały we Francji są niewybieralni na urząd prezydenta Republiki”³. Nowelizacja z 1884 roku znosiła również modlitwy publiczne po rozpoczęciu kadencji izb, co zapowiadało laicyzację sfery publicznej. W latach 1882 i 1888 z inicjatywy Jules’a Ferry’ego uchwalono ustawy wprowadzające bezpłatne, obowiązkowe i laickie szkolnictwo na poziomie podstawowym i laicyzację stanu nauczycielskiego. Ostatnim etapem procesu instytucjonalizacji Rewolucji Francuskiej było wprowadzenie w 1905 roku radykalnego rozdziału Kościoła od państwa. Ten model państwowości trwał aż do upadku III Republiki, choć zasady niepodzielności i laickości nie były uregulowane w ustawach konstytucyjnych z 1875 roku. Państwo Vichy zerwało z tradycją republikańską i było ostatnią próbą zbudowania porządku ustrojowego na tradycjonalistycznych fundamentach alternatywnych wobec dziedzictwa Rewolucji. M. Morabito

¹ B. Szlachta, D. Pietrzyk-Reves, *Republika*, [w:] B. Szlachta (red.), *Słownik społeczny*, Kraków 2004, s. 1081–1117.

² F. Furet, *Prawdziwy koniec rewolucji francuskiej*, Kraków 1994, s. 10.

³ J. Godechot, *Les constitutions de la France depuis 1789*, Paris 2018, s. 337.

i D. Bournand pisali o Państwie Francuskim jako o próbie powrotu do przeszłości przedrewolucyjnej, a zatem o „zatarciu dawnej przeszłości, by odnaleźć korzenie tożsamości francuskiej”⁴. Projekt Konstytucji Republiki Francuskiej z 1944 roku, który nie zdołał wejść w życie był z pewnością wyrazem aksjologii polemicznej wobec tradycji republikańskiej. Podstawą autorytetu państwa miała być zgoda narodu, nie idea suwerenności. Nowy porządek ustrojowy nie uznawał za swą podstawę zasad niepodzielności i laickości republiki. Art. 5 projektu Konstytucji stanowił, że „Państwo uznaje prawa wspólnot duchownych, rodzinnych, zawodowych i terytorialnych”⁵. Korporacje pracodawców i pracowników miały pod nadzorem państwa poręczać interes ogólny i solidarność społeczną.

Dziedzictwo Rewolucji Francuskiej wciąż żywe

W czasie II wojny światowej de Gaulle jako przywódca Wolnej Francji z wielką konsekwencją opowiedział się za tradycją republikańską w sporze z Vichy. Akty prawne służące „Rétablissement de la légalité républicaine”, ogłoszone 9 sierpnia 1944 roku, były logicznym następstwem doktryny prawno-państwowej Wolnej Francji. W latach 1944–1946 de Gaulle jako szef rządu tymczasowego doprowadził do tego, że zasady republikańskie stały się fundamentem powojennej Francji. Dzięki de Gaulle’owi idee niepodzielności, laickości, demokratycznego i socjalnego charakteru państwa uzyskały status podstawowych zasad konstytucyjnych w Konstytucjach IV i V Republiki. Jednocześnie, de Gaulle i jego współpracownicy byli republikanami krytycznie nastawionymi do tradycji jakobińskiej. Dlatego też opowiadali się za nadrzędnym statusem Deklaracji Praw Człowieka i Obywatela, co w 1958 roku przyczyniło się do ustanowienia kontroli konstytucyjności ustaw.

Nie ma wątpliwości, że Konstytucja V Republiki ugruntowała republikański model państwowości. Wyrażone to zostało jednoznacznie w preambule i w artykułach rozdziału pierwszego. W preambule „Naród francuski ogłasza swoje przywiązanie do praw człowieka i zasad suwerenności narodowej, tak

⁴ M. Morabito, D. Bourmaud, *Historia konstytucyjna i polityczna Francji*, Warszawa 1996, s. 470. Wypada także przytoczyć fragment tekstu F. Fureta o tożsamości Vichy: „Czczenie zasad roku 1789, przedmiot tylu zabiegów pedagogicznych, lub potępienie zbrodni roku 1793, które jest w istocie odrzuceniem tych zasad, pozostają w centrum uwagi francuskich wyobrażeń politycznych aż do połowy XX wieku. Faszyzm nadaje konfliktowi idei wymiar międzynarodowy. Jest jednak znaczące, że w swym francuskim kształcie przybiera formę nie tyle faszystowską co tradycyjną.” F. Furet, *Prawdziwy koniec rewolucji francuskiej...*, s. 10.

⁵ T. Janasz, *Państwo Francuskie 1940–1944. Ideologia, organizacja, prawo*, Warszawa 1977, s. 307.

jak zostały określone w Deklaracji z 1789 roku”. Artykuł 1 Konstytucji określa republikę jako niepodzielną, laicką, demokratyczną, socjalną i gwarantuje wszystkim obywatelom równość wobec prawa. Wartości i symbole republikańskie, trójkolorowa flaga jako godło i Marsylianka jako hymn znajdują wyraz i ochronę w kolejnym artykule Konstytucji. Podobnie jak Konstytucja z 1946 roku V Republika wyklucza odejście od republikańskiej formy państwowości, co przesądza art. 89 (w przypadku Konstytucji IV Republiki art. 95⁶).

Zaktualizowane dziedzictwo Rewolucji Francuskiej ma bardzo realne konsekwencje ustrojowe. I to znacznie silniejsze niż odwołanie do historii jako ogólne uzasadnienie wartości konstytucyjnych, obecne – jak wspomniałem – w kilku konstytucjach państw europejskich. Wypada zacząć od tego, że w przypadku Konstytucji V Republiki naród nie jest ujmowany jako wspólnota ukształtowana przez wielowiekową historię i kulturę, lecz ma charakter zjednoczenia obywateli wokół dziedzictwa Rewolucji. To z tego powodu Ph. Seguin twierdził, że „pojęcie narodu jest silniejsze niż pojęcie Ojczyzna”⁷. Konstytucja V Republiki jest pod tym względem bardzo konsekwentna. Idea narodu zjednoczonego wokół dziedzictwa Rewolucji obejmuje także ludność terytoriów zamorskich. We wstępie do Konstytucji Republika „przyznaje terytoriom zamorskim, które wyrażają wolę przynależenia do niej nowe instytucje oparte na wspólnym ideale wolności, równości i braterstwa”. A art. 72-3 Konstytucji z 1958 roku uznaje za część narodu francuskiego ludność terytoriów zamorskich w oparciu o wspólną ideę wolności, równości i braterstwa⁸. Można sądzić, że artykuł ten pozostaje w merytorycznym związku z fragmentem wstępu do Konstytucji z 1946 roku, który oznajmiał, że „Francja tworzy wraz z narodami zamorskimi Unię opartą na równości praw i obowiązków, bez różnicy rasy i religii”. Trzeba też zwrócić uwagę na to, że język francuski jako język urzędowy (art. 2 Konstytucji) podlega ścisłej ochronie. Język francuski traktowany jest zarówno jako „element tożsamości i dziedzictwa Francji” jak i narzędzie integracji obywateli wokół wartości republikańskich⁹. Nowelizacja Konstytucji z 2008 roku (art. 75-1) uznała, że języki regionalne należą do dziedzictwa Francji, lecz nie zalicza do nich ani mutacji języka francuskiego ani języków społeczności imigracyjnych.

Specyficzne rozumienie narodu tłumaczy otwarcie Republiki na ludzi ukształtowanych poza kulturą francuską i akceptujących dziedzictwo Rewo-

⁶ J. Godechot, *Les constitutions de la France...*, s. 408.

⁷ Ph. Seguin, *Oui, nous voulons l'Europe, mais debout*, [w:] M. Mopin, *Les grands débats parlementaires de 1875 à nos jours*, Paris 1988, s. 311–321.

⁸ https://biblioteka.sejm.gov.pl/wp-content/uploads/2015/10/Francja_pol_010711.pdf (26.11.2023).

⁹ M. Zięba, *Język francuski jako niematerialne dobro kultury i prawne formy jego ochrony*, [w:] *Węzłowe problemy ochrony dziedzictwa kulturowego*, t. II, Kraków 2016.

lucji oraz ideę obywatelstwa opartego na prawie ziemi. Chantal Delsol pisze, że „Republikańska Francja ponad wszystko pragnęła utrzymać jedność między grupami wielokulturowymi, przyciągnąć całą ludzkość, a jednak pozostać zjednoczoną”¹⁰. W przeciwieństwie do modelu brytyjskiego pozwalającego na ekspresję i pluralizm narodowościowo-kulturalny, Francja odmawia zaakceptowania go na podstawie koncepcji narodu, która wyklucza wewnętrzne różnicowanie.

Warto też zwrócić uwagę na istotne ustrojowe konsekwencje zasad ukształtowanych przez dziedzictwo Rewolucji. Zasady niepodzielności i laickości mają potężny wpływ na model francuskiej państwowości. Zasada niepodzielności republiki ma oparcie w założeniu, że suwerenność należy tylko do narodu jako całości i nie może być przyznana ani wykonywana przez grupy i części autonomiczne. Niepodzielność republiki leży u podstaw unitaryzmu państwa, zaawansowanego centralizmu i wyklucza powierzanie korporacjom uprawnień publicznych. Wypada zauważyć, że Francja przeprowadziła reformy decentralizacyjne z dużym opóźnieniem w stosunku do wielu państw europejskich i wciąż zachowała bardzo silną pozycję władzy centralnej w stosunku do samorządu. Samorząd lokalny i regionalny nie ma ani kompetencji normatywnych, ani kompetencji w sferze zawiązywania relacji międzynarodowych. Instytucje samorządowe podlegają wzmożonej kontroli ze strony administracji rządowej¹¹.

„Antykorporacjonizm” Republiki tłumaczy także utrzymywanie się nadal silnego wpływu władzy politycznej w obszarze sądownictwa. Francuska tradycja prawna ukształtowana przez Rewolucję Francuską była krytyczna wobec „władzy sędziów” i nie uznawała sądownictwa za odrębną władzę o znaczeniu porównywalnym do władzy wykonawczej i ustawodawczej. Zgodnie z rewolucyjną tradycją nominacje na stanowiska sędziów należały do władzy wykonawczej. Choć dziś wzrosła pozycja reprezentacji sędziów Naczelnej Rady Sądownictwa, to nie na tyle jednak by przyznać jej przewagę wewnątrz rady sądowniczej¹². W myśl orzecznictwa Rady Konstytucyjnej niepodzielność odnosi się także do samego ludu francuskiego i skutkuje zakazem przyznania mniejszościom językowym, religijnym, narodowościowym i etnicznym jakichkolwiek praw zbiorowych¹³. W wymiarze prawnym naród tworzą wyłącznie

¹⁰ Ch. Delsol, *Parę zapisków o republice francuskiej*, [w:] *Idee republikańskie*, Warszawa 2011, s. 19.

¹¹ S. Milner, N. Parsons, *Reinventing France*, London 2003, s. 76–91; F. Luchaire, G. Conac (red.), *La Constitution de la République Française. Analyses et commentaires*, Paris 2008, s. 137.

¹² K.M. Ujazdowski, *Ustrojowa pozycja sądownictwa we Francji. Między polityzacją a korporacjonizmem*, «Przegląd Prawa Konstytucyjnego» 2020, nr 4, s. 399–411.

¹³ F. Luchaire, G. Conac, *La Constitution...*, s. 137.

obywatele równi wobec prawa. Uznanie praw zbiorowych grup partykularnych pozostawałoby w sprzeczności ze spójnością narodu republikańskiego.

Można sądzić, że właściwością francuskiego modelu laickości na tle europejskiego standardu jest całkowita nieobecność treści i symboli religijnych w strefie publicznej i tym samym specyficzna zawężona interpretacja wolności religijnej¹⁴. Rada Konstytucyjna w orzeczeniu z 2004 roku w sprawie konstytucyjności Traktatu ustanawiającego Konstytucję dla Europy zastrzegła, że postanowienia Karty Praw Podstawowych (art. 47) w części odnoszącej się do wolności religijnej muszą być interpretowane w zgodzie z narodową tradycją konstytucyjną, która wymaga uzgodnienia zakresu ochrony wolności religijnej z zasadą laickości¹⁵. Francja okazała w tej sprawie konsekwencję skutecznie przeciwstawiając się umieszczeniu w preambule do traktatów europejskich odwołania do chrześcijaństwa jako źródła wartości i zasad Unii¹⁶.

Bez wątpienia pod rządami Konstytucji V Republiki ugruntowana została republikańska tożsamość konstytucyjna Francji i silna społeczna akceptacja dla niej¹⁷. Można sądzić, że jednocześnie doszło do osłabienia skrajnie lewicowego nurtu tradycji republikańskiej. Brzemienne w skutkach decyzje zostały podjęte wcześniej, bo tuż po II wojnie światowej, gdy rozstrzygał się kształt IV Republiki. Przypomnieć wypada, że w maju 1946 roku Francuzi odrzucili w referendum projekt I Konstytuanty o wyraźnie antyliberalnym profilu. Projekt ten nawiązywał do jakobińskiej Konstytucji z 1793, nie uznawał nadrzędnego statusu Deklaracji Praw Człowieka i Obywatela z 1789 roku i wprowadzał własną regulację praw jednostki i praw społecznych wewnątrz Konstytucji. Dzieło I Konstytuanty ukształtowane pod dużym wpływem Francuskiej Partii Komunistycznej eksponowało prawa społeczne i wydatnie osłabiało ochronę prawa własności prywatnej.

Wolnościowy sens Deklaracji z 1789 roku nabrał realnego znaczenia, gdy od 1971 roku ten kluczowy element rewolucyjnego dziedzictwa stał się zasadniczą częścią bloku konstytucyjności, a zatem podstawą badania konstytucyjności ustaw uchwalonych przez parlament. Wypada zauważyć, że samo wypracowanie przez Radę Konstytucyjną materialnej kontroli konstytucyjności ustaw na podstawie Deklaracji Praw Człowieka i Obywatela, wstępu do Konstytucji z 1946 i obecnych w nim zasad określonych w ustawach republiki (orzecznictwo Rady Stanu) budowało efektywny prymat konstytucji opartej na dziedzictwie

¹⁴ O. Echappe, *La laïcité de la République; entre Constitution et passion*, [w:] *Les 50 ans de la Constitution*, Paris 2008.

¹⁵ F. Luchaire, G. Conac, *La Constitution...*, s. 141.

¹⁶ J. Weiler, *Chrześcijańska Europa. Konstytucyjny imperializm czy wielokulturowość*, Poznań 2003, s. 35–36.

¹⁷ J. Baszkiewicz, *Francja nowożytna*, Poznań 2002.

Rewolucji¹⁸. Brzemienne w skutkach orzeczenia Rady Konstytucyjnej ograniczające zakres nacjonalizacji wydane były właśnie na jej podstawie. Co istotne, Rada Konstytucyjna w orzeczeniu n° 81-132 DC z 16 stycznia 1982 roku uznawała niekonstytucyjność części przepisów ustawy o nacjonalizacji powołując się na to, że naród w referendum 5 maja 1946 roku odrzucił projekt Konstytucji, który w przeciwieństwie do Deklaracji Praw Człowieka i Obywatela zmniejszał ochronę własności prywatnej¹⁹. Można zatem sądzić, że pod rządami Konstytucji V Republiki dominuje interpretacja dziedzictwa Rewolucji Francuskiej w wersji złagodzonej.

Wydaje się, że również w sferze polityki pamięci doszło do umocnienia tradycji republikańskiej w jej bardziej umiarkowanej wersji. Jak wspominałem, jednym z walorów V Republiki było pogodzenie prawicy z tradycją republikańską. Konstytucja z 1958 roku dała Francji rządność, „przywróciła jej głowę”, by użyć terminu obecnego w pracach Andre Tardieu²⁰. Tym samym De Gaulle związał z tradycją republikańską prawicowy odłam opinii publicznej. Z drugiej strony, radykalnie lewicowy komponent dziedzictwa Rewolucji Francuskiej znalazł się na marginesie wspólnie aprobowanych wartości. W czasie obchodów 200-lecia Rewolucji Francuskiej złożono w Panteonie doczesne szczątki Condorceta, filozofa i girondysty skazanego na śmierć przez jakobinów w okresie terroru. Niemale znaczenie miało potępienie totalitaryzmu komunistycznego, co znalazło swój spektakularny wyraz w pracach wybitnych historyków²¹. To bardzo charakterystyczne, że systemową krytykę V Republiki wraz z podważeniem jej demokratycznej legitymacji formułuje Jean Luis Melenchom, kontynuator tradycji jakobińskiej kierujący ugrupowaniem France Insoumise²².

Francja przedrewolucyjna obecna w edukacji i polityce pamięci

Rok 1789 traktowany jest jako nowy początek francuskiej państwowości, a Deklaracja Praw Człowieka i Obywatela jako akt o uniwersalnym znaczeniu. Czy oznacza to, że dziedzictwo i dzieje Francji królewskiej znajdują się poza

¹⁸ K. Kubuj, *Zmiana Konstytucji V Republiki Francuskiej. Przedmiot, tryb, kontrola*, Warszawa 2018, s. 115–117.

¹⁹ D. Maus, *Les grands décisions du Conseil Constitutionnel*, Paris 2017, s. 405; L. Garlicki, *Rada Konstytucyjna a ochrona praw jednostki we Francji*, Warszawa 1993, s. 133.

²⁰ A. Tardieu, *Reforma państwa* (fragment), [w:] K.M. Ujazdowski, *V Republika Francuska. Idee, Konstytucja, Interpretacje*, Kraków 2010, s. 102.

²¹ St. Courtois, *Czarna księga komunizmu*, Warszawa 1999.

²² https://www.google.pl/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwix0PX93MiCAXWeQvEDHQ6KDQoQFnoECA4QAQ&url=https%3A%2F%2Fflafranceinsoumise.fr%2Fwp-content%2Fuploads%2F2019%2F01%2FPPLC_RIC_VDEF_SITEFI.pdf&usq=AOvVaw0oecyeq57ok0-KzyENB_qy&opi=89978449 (4.01.2024).

obszarem mecenatu instytucji państwowych? Odpowiedź na to pytanie musi być negatywna. Pomimo nieobecności dziedzictwa Francji przedrewolucyjnej w Konstytucji, jest ono przedmiotem opieki ze strony mecenatu. Sprawa ta wymaga precyzyjnego wyjaśnienia zarówno w wymiarze prawnoinstytucjonalnym jak i w sferze istotnych dla dziedzictwa historycznego polityk publicznych. Warto odnotować, że Francja jest państwem, w których występuje ciągłość instytucji kultury stworzonych jeszcze w okresie królewskim. Rene Remond podkreślał, że współczesna Francja kontynuuje tradycje mecenatu królewskiego i zwracał uwagę na to, że była pierwszym krajem europejskim, który powołał do życia państwowe instytucje kultury, takie jak *College de France* czy *Comédie Française*²³. Bez wątplenia Francja bardzo wczesnie stworzyła muzea historyczne, a także instytucje pokrewne będące załącznikiem współczesnych form polityki pamięci. W wieku XVIII utworzono w Palais – Cardinal *la galerie des Hommes Celebres*, której kontynuacją była *la galerie des Batailles*. Po okresie terroru w fazie, gdy Rewolucja Francuska uległa stabilizacji utworzono Muzeum Artylerii i Muzeum Pomników francuskich (1795), co było zaczątkiem Muzeum Armii, które odgrywa kluczową rolę we francuskiej polityce pamięci i odnosi się z wielkim szacunkiem do całych dziejów kraju. Nie mniej istotne jest to, że ustanowienie przez republikańców powszechnego szkolnictwa publicznego połączono z nauczaniem historii, które od tamtego momentu stało się narzędziem formacji patriotycznej i obywatelskiej. Edukacja historyczna w szkołach publicznych ukazywała całe dzieje Francji jako tytuł do sławy i chwały²⁴. Celem nauczania historii była formacja patriotyczna uczniów i tworzenie elit państwowych. *Le Petite Lavisse*, podręcznik do historii dominujący w tamtej epoce, jasno wskazywał na zadania nauczania historii. Podręcznik napisany przez Ernesta Laviss’a otwierała exhortacja wyjaśniająca filozofię nauczania historii po wejściu w życie ustawy z 1882 roku o nauczaniu na poziomie szkoły podstawowej. „Tu dois aimer la France, parce que la nature l’a faite belle et parce son histoire l’a faite grande”²⁵. Andre Mesnard zajmujący się historią polityki kulturalnej Francji twierdzi, że szkoła zgodnie z założeniami Ernesta Lavisse’a „wzmocniła patriotyzm, porządek i miłość do dobrze wykonanej pracy”²⁶. Warto odnotować, że Lavisse był bardzo krytyczny wobec tradycji jakobińskiej²⁷.

²³ R. Remond, *Prawice we Francji dziś*, Warszawa 2008.

²⁴ S. Ledoux, *National history in France. From debat to cultural battle*, [w:] *Partiotic history and the (Re) nationalization of memory*, London–New York 2023, s. 133–143.

²⁵ Assemblée Nationale, *Rassembleur la Nation autour d’une mémoire partagée. Rapport d’information n° 1262*, Paris 2008, s. 143.

²⁶ A. Mesnard, *Droit et politique de la culture*, Paris 1990, s. 69.

²⁷ P. Nora, *Lavisse, Instituteur national*, [w:] P. Nora, *Les Lieux de mémoire*, Paris 2022, s. 239–275.

Kluczowe dla zrozumienia polityki pamięci Francji jest wciąż aktualne przekonanie o wyjątkowej roli francuskiej kultury w świecie oraz o globalnym, uniwersalnym sensie dziedzictwa historycznego tego kraju. Dziedzictwo Rewolucji Francuskiej: Deklaracja Praw Człowieka i Obywatela z 1789 roku, triada wartości: „wolność, równość, braterstwo” oraz idea suwerenności ludu miały nadal i mają silny potencjał uniwersalny. W istocie dziedzictwo Rewolucji Francuskiej jest zasadniczym wątkiem polityki pamięci ukazującej Francję jako promotora praw człowieka i obywatela w skali uniwersalnej. Jednocześnie państwowość republikańska włączyła dzieje Francji przedchrześcijańskiej i Francji królewskiej do dziedzictwa historycznego objętego mecenatem władz publicznych. Choć nie ma ono oparcia w tekście samej Konstytucji, znajduje się pod opieką ustaw i aktów wykonawczych²⁸. Trzeba też podkreślić, że po okresie dyktatury jakobinów, którzy potępiali przeszłość epoki królewskiej, doszło do ponownej interpretacji historii, wskutek czego całe dzieje kraju przedstawiane są jako powód do dumy z dokonań historycznych i cywilizacyjnych o znaczeniu uniwersalnym. To tłumaczy obecność dorobku Francji przedrewolucyjnej w polityce pamięci. Zasadniczą rolę w tej dziedzinie odegrały prace wybitnych historyków Jules’a Michelet’a i później Ernesta Lavisse’a i Edgara Quinet’a. J. Michelet zrewolucjonizował francuską historiografię koncentrując się na badaniu duchowej osobowości Francji. W przedmowie do jednej ze swoich prac pisał: „Ja pierwszy ją zobaczyłem jako duszę i żywą osobę”²⁹. Autor wielotomowej *Historii Francji* wskazywał na lud jako podstawowy podmiot dziejów kraju, co pozwalało ukazać wielkość dorobku historycznego Francuzów, nie tylko tej części, która była dziełem samej Rewolucji. Michelet, sam niewierzący, napisał poruszającą i wciąż wznawianą książkę o Joannie d’Arc³⁰. Wypada zauważyć, że specyficzne dla Francji ustawy pamięci wspierają dobrą opinię o dziedzictwie historycznym Francji przedrewolucyjnej. Tak np. w ustawie z 21 maja 2001 roku (*la loi Taubira*) uznającej niewolnictwo za zbrodnię przeciw ludzkości zawarto dyrektywę „równoważącą” wymowę tego aktu. Dyrektywa ta wymaga tego, by programy szkolne ukazywały pozytywną rolę Francji w epoce kolonialnej na terytoriach zamorskich i w północnej Afryce³¹. Wspomniany Pierre Nora pisał, że w jego kraju historia znajdowała się w centrum zainteresowania władzy politycznej „W kraju takim jak Francja, gdzie gloryfikowanie przeszłości było zaczynem narodowej jedności, gdzie nauczanie historii spajało społeczeństwo i było kluczowym elementem wychowania pedagogicznego i oby-

²⁸ A. Mesnard, *Droit et politique de la culture...*

²⁹ G. Lanson, P. Tuffrau, *Historia literatury francuskiej w zarysie*, Warszawa 1965, s. 528.

³⁰ J. Michelet, *Jeanne d’Arc*, Paryż 2017.

³¹ Assemblée Nationale, *Rassembler la Nation autour d’une mémoire partagée...*, s. 30.

watelskiego jest nie do pomyślenia by władza polityczna nie czyniła użytku z przeszłości”³².

Można sądzić, że integracja spuścizny Rewolucji z tradycją Francji królewskiej znalazła swój silny wyraz i uzasadnienie w myśli Charlesa Peguy uznawanego za inspiratora De Gaulle i V Republiki. Jego myśl jest do dziś żywo obecna we francuskim życiu intelektualnym i politycznym. Odwołania do myśli Peguy obecne są w przemówieniach prezydenta Emmanuela Macrona³³. W oczach Peguy była „sumą, całością, miejscem spotkania tradycji antycznej, tradycji chrześcijańskich i tradycji rewolucyjnych”³⁴. W wydawanych przez siebie *Cahiers de la quinzaine* pisał „Republika jest jedna i niepodzielna, to nasze królestwo Francji”³⁵. Dla De Gaulle’a, twórcy V Konstytucji z 1958 roku, republika określona przez dziedzictwo Rewolucji była pozytywną, trwałą formą francuskiej państwowości, która ma zjednoczyć Francuzów i chronić całe dziedzictwo historyczne, a zatem także to, które zostało wytworzone przed 1789 rokiem.

Konkluzje

Historyczność Konstytucji V Republiki ma szczególny wymiar. W jej preambule i artykułach naczelnych znajdziemy odwołanie do Rewolucji Francuskiej i identyfikację z jej zasadami. Mamy do czynienia z przypadkiem Konstytucji, która odwołuje się wprost nie do całego dziedzictwa historycznego Francji, lecz do nadzwyczajnego momentu w jej dziejach. W artykule wskazałem na to, że z dziedzictwa Rewolucji Francuskiej wypływają zasady, które realnie kształtują rzeczywistość ustrojową współczesnej Francji. Dotyczy to w sposób szczególny specyficznie pojmowanej idei suwerenności narodu, zasad niepodzielności i laickości republiki. Jednocześnie pod rządami Konstytucji V Republiki doszło do interpretacji dziedzictwa Rewolucji w ujęciu krytycznym wobec tradycji jakobińskiej, co pomogło w uformowaniu szerokiego *consensu* wokół jej zasad. Można także sądzić, że skoncentrowana na dziedzictwie rewolucyjnym Konstytucja nie jest w pełni reprezentatywna dla edukacji historycznej w szkołach i polityki pamięci. W tym wypadku Republika Francuska pomimo „obojętności” Konstytucji obejmuje mecenatem dziedzictwo historyczne Francji przedrewolucyjnej.

³² P. Nora, *Między pamięcią a historią*, Kraków 2023, s. 222.

³³ <https://www.elysee.fr/emmanuel-macron/2023/11/08/discours-du-president-emmanuel-macron-au-grand-orient-de-france> (4.01.2024).

³⁴ K.M. Ujazdowski, *Geneza i tożsamość Konstytucji V Republiki Francuskiej*, Kraków 2013, s. 60.

³⁵ Tamże.

Bibliografia

- Assemblée Nationale, *Rassembler la Nation autour d'une mémoire partagée. Rapport d'information n° 1262*, Paryż 2008.
- Baszkiewicz J., *Francja nowożytna*, Poznań 2002.
- Courtois St., *Czarna księga komunizmu*, Warszawa 1999.
- Delsol Ch., *Parę zapisków o republice francuskiej*, [w:] *Idee republikańskie*, Warszawa 2011.
- Echappe O., *La laïcité de la République; entre Constitution et passion*, [w:] *Les 50 ans de la Constitution*, Paryż 2008.
- Furet F., *Prawdziwy koniec rewolucji francuskiej*, Kraków 1994.
- Garlicki L., *Rada Konstytucyjna a ochrona praw jednostki we Francji*, Warszawa 1993.
- Godechot J., *Les constitutions de la France depuis 1789*, Paryż 2018.
- Janasz T., *Państwo Francuskie 1940–1944. Ideologia, organizacja, prawo*, Warszawa 1977.
- Kubuj K., *Zmiana Konstytucji V Republiki Francuskiej. Przedmiot, tryb, kontrola*, Warszawa 2018.
- La Documentation Française, *Rapport du comité de réflexion sur le Préambule de la Constitution Présidé par Simone Veil, Redécouvrir le Préambule de la Constitution*, Paryż 2008.
- Lanson G., Tuffrau P., *Historia literatury francuskiej w zarysie*, Warszawa 1965.
- Luchaire F., Cognac G. (red.), *La Constitution de la République Française. Analyses et commentaires*, Paryż 2008.
- Maus D., *Les grands décisions du Conseil Constitutionnel*, Paryż 2017.
- Mesnard A., *Droit et politique de la culture*, Paryż 1990.
- Michelet J., *Jeanne d'Arc*, Paryż 2017.
- Milner S., Parsons N., *Reinventing France*, Londyn 2003.
- Morabito M., Bourmaud D., *Historia konstytucyjna i polityczna Francji*, Warszawa 1996.
- Nora P., *Les Lieux de mémoire*, Paryż 2022.
- Nora P., *Między pamięcią a historią*, Kraków 2023.
- Pomian K., *Muzeum. Historia światowa. Zakotwiczenie w Europie 1789–1850*, Warszawa 2023.
- Remond R., *Prawice we Francji dziś*, Warszawa 2018.
- Seguin Ph., *Oui, nous voulons l'Europe, mais debout*, [w:] M. Mopin (opr.), *Les grands débats parlementaires de 1875 à nos jours*, Paryż 1988.
- Szlachta B., Pietrzyk-Reves D., *Republika*, [w:] B. Szlachta (red.), *Słownik społeczny*, Kraków 2004.
- Ujazdowski K.M., *Geneza i tożsamość Konstytucji V Republiki Francuskiej*, Kraków 2013.
- Ujazdowski K.M., *Ustrojowa pozycja sądownictwa we Francji. Między polityzacją a korporacjonizmem*, «Przegląd Prawa Konstytucyjnego» nr 4, Toruń 2020.
- Weiler J., *Chrześcijańska Europa. Konstytucyjny imperializm czy wielokulturowość*, Poznań 2003.
- Zięba M., *Język francuski jako niematerialne dobro kultury i prawne formy jego ochrony*, [w:] *Węzłowe problemy ochrony dziedzictwa kulturowego*, t. II, Kraków 2016.